

Некрополь Петра Івановича Холодного у Варшаві

"О, рідна земле! Хто без тебе ми?", – така думка пронизала мене в один із квітневих днів 2012 р. у м. Варшаві, на цвинтарі "Воля", коли здійснився, нарешті, давній намір: відвідати прах та поклонитися могилі великого українця, патріота-інтелігента Петра Івановича Холодного. Мало про що скаже пересічному відвідувачу цього православного кладовища з промовистою назвою "Воля" (боровся за волю й знайшов вічний спочинок на "Воля") лаконічний напис надмогильного хреста: "Петро Холодний. Художник, міністр освіти 18.XII.1876 - 7.VI.1930". Хто він? Чому тут похований? Що зробив для України? Нарешті, мало хто знає, що в нього було дві могили, навіть і сьогодні існує два надмогильних пам'ятники...

П.І.Холодний прожив коротке, але яскраве життя, гідне світлої пам'яті нащадків. Йому судилося пройти крізь терни боротьби за незалежність України (війни, революції, еміграцію), відчувати радість успіхів і біль поразок. Його ім'я золотими літерами навечно вписане в історію нашої держави, вітчизняного державотворення, національної культури, освіти і науки. Створені ним художні твори ввійшли до "золотого фонду" не лише європейського, а й світового образотворчого мистецтва.

Визначний державний і громадський діяч, педагог-практик, теоретик та ініціатор шкільної реформи в Українській Народній Республіці (1917-1920 рр.), талановитий художник, організатор мистецького руху в Галичині в 20-х рр. ХХ ст. – Петро Холодний – розділив гірку долю багатотисячної когорти українських емігрантів, активних учасників революційних подій, останнім прихистком котрих стала чужина...

Безумовно важливими є корені його національно-патріотичної позиції. На формування національного світогляду, високої духовно-інтелектуальної культури, естетичних принципів Петра Холодного життєдайний вплив зробило його родинно-генеалогічне походження, сімейне виховання, розбурхане революційно-демократичне середовище. Народився він у Переяславі - старовинному місті козацької слави, у відомій родині Холодних,

яка дала світу Миколу Холодного (1882-1953 рр.) – вченого-ботаніка, фізіолога, мікробіолога й еколога, члена Академії наук УРСР (на його честь названо Інститут ботаніки Національної Академії наук України), Григорія Холодного (1886-1938 рр.) – вченого-філолога, директора Інституту української мови Всеукраїнської Академії наук (розстріляного в 1938 р.). Дружина племінника Петра Холодного – знана кіноактриса Віра Холодна (1893-1919 рр.), донька Холодного – радянський скульптор Марія Холодна (1903-1989 рр.), його син Петро Холодний (1902-1991 рр.) – один із найавторитетніших художників української діаспори в США, невістка Наталія Лівицька-Холодна (1902-2005 рр.) – українська поетеса за кордоном, правнук Андрій Харина (1951 р.) – художник української діаспори в Канаді.

Петру Івановичу Холодному судилося долею пройти тернистий життєвий шлях, упродовж якого переплелися зустрічі і прощання, радість і журба, успіхи і невдачі... П. Холодний входив до плеяди видатних українських державників, діячів культури. Він був соратником В. Вернадського, М. Грушевського, П. Скоропадського, В. Винниченка, С. Петлюри, І. Огієнка, В. Січинського, С. Сірополка; підтримував тісні зв'язки з усіма відомими діячами національної культури, освіти і науки України першої чверті ХХ ст. Як всебічно розвинена особистість, за свої 54 роки досягнув надзвичайно вагомих творчих результатів. На жаль, його заслуги перед Батьківщиною, жертвоне служіння її національно-державному відродженню, духовно-культурному розвою до цих пір належно не оцінені, а ім'я його, як й імена багатьох інших українських патріотів, на понад півстоліття було фактично викреслено з історії України.

Напередодні революції 1917 р. Петро Холодний був уже добре знаний у колах національно свідомої інтелігенції, користувався великим авторитетом за значні успіхи в галузях освіти, науки і мистецтва. Один із найкращих випускників Київського університету св. Володимира, він зробив успішну кар'єру вченого-хіміка. Працюючи на посаді професора новоорганізованого Київського політехнічного інституту, займаючись дослідженнями срібла,

здійснив серйозні наукові відкриття. В 1920-х рр. Німеччина добувала колоїдне срібло, використовуючи винаходи П. Холодного. Саме він за часи Першої світової війни створив проект одного із найбільш досконалих протигазів у всій Європі!

У той час з'явилося ще одне захоплення, яке для нього стало "справою цілого життя" – малювання. Малюючи з дитинства і не маючи жодної спеціальної освіти, крім вечірньої художньої школи М. Мурашка, Петро Холодний досягнув вершин образотворчого мистецтва. Вже до 1917 р. його творчість характеризувалася мистецтвознавцями як достатньо презентабельна в мистецьких колах м. Києва. Про Петра Холодного-художника писали Д. Антонович, М.Голубець, С.Гординський, М.Драган, Р.Лісовський, І.Свенціцький, К. Широцький та ін. Особливістю творчості молодого художника стало використання темперної техніки. Як справжній шедевр українського, європейського живопису характеризується його картина "Казка про дівчину і паву" (1916 р.), написана за мотивами популярної колядки. Твори Петра Івановича експонувалися вже до 1917 р. на багатьох художніх виставках у мм. Києві, Полтаві. Серед полотен художника переважали пейзажі, також багато було й портретів.

З початком революційних подій в Україні (1917-1920 рр.) він із головою поринув у вир державного, суспільно-політичного, культурно-мистецького та освітнього життя. Його невтомна державницька діяльність сприяла прискореному реформуванню системи освіти, українізації духовно-культурного життя. Особливо вагомим і відповідальним був його педагогічний шлях: перший директор комерційної школи в м. Києві, засновник і перший директор Першої української гімназії ім. Т.Шевченка в м. Києві, заступник голови Всеукраїнського товариства шкільної освіти, член бюро Всеукраїнської учительської спілки, ініціатор усіх Всеукраїнських педагогічних з'їздів, форумів мистецтва революційної доби. Він обіймав високі урядові посади, був незмінним товаришем (заступником) усіх міністрів народної освіти в урядах Центральної Ради, гетьманату

П. Скоропадського, Директорії УНР і, врешті, й міністром народної освіти УНР.

Петро Холодний стояв біля витоків створення Української Академії мистецтв (1917 р.), Української педагогічної академії (1917 р.), перших двох державних українських університетів у м. Києві та Кам'янці-Подільському (1918 р.), Української Академії наук (1918 р.), Державного архіву України (1918 р.), Державного театру України (1918 р.). Йому належить роль координатора та ініціатора створення головних програмних документів української національної системи освіти того часу – "Проекту..." і "Статуту єдиної школи". Петро Іванович Холодний у статусі міністра народної освіти в листопаді 1920 р. в складі уряду, разом із армією УНР у зв'язку із захопленням більшовиками Поділля, емігрував із м. Кам'янця-Подільського до польського міста Тарнув. (Сподівався, що тимчасово, а вийшло, що назавжди. – Ю.Т.).

Після відставки переїхав на Львівщину, яка тоді входила до складу Польщі (спочатку до м. Миколаєва, згодом – до м. Львова). Саме в Галичині найбільш яскраво проявився його мистецький хист, розкрилися організаційні здібності як першого та незмінного голови "Гуртка діячів українського мистецтва". Впродовж 1920-1930 рр. П. Холодний створив шедеври образотворчого мистецтва у вітражному, сакральному, пейзажному, портретному, графічному жанрах.

Петру Холодному вдалося зайняти особливе місце в пантеоні мистецтва не лише Західного регіону, але й усієї України. Незважаючи на значну кількість талановитих, кваліфікованих художників, він отримував найпрестижніші художні замовлення. Так, на початку 1922 р. на запрошення митрополита УГКЦ Андрея Шептицького, здійснив реставрацію чудотворної ікони Зарваницької Божої Матері, пізніше виготовив унікальні авторські проекти вітражів для одного з стародавніх і величних храмів м. Львова – Успенської церкви, згодом - і для Мражницької церкви (неподалік сучасного курорту "Трускавець").

Наприкінці 1920-х рр. кардинал УГКЦ Й. Сліпий запросив його розписати церкву Львівської духовної семінарії. Художник створив оригінальний іконостас цього храму, виконав оригінальні настільні розписи. Впродовж львівського періоду з-під його пензля вийшли сотні робіт – пейзажі, портрети, ікони, ілюстрації, обкладинки до книг, журналів... Як художник, дослідник старовини, мистецтвознавець, він самовіддано працював у складі Наукового товариства імені Т. Шевченка. Як науковець, здійснював викладацьку діяльність у Львівському таємному університеті. Безсумнівно, його ім'я займало гідне місце серед кращих представників мистецької еліти Галичини того часу: О. Новаківського й І. Труша. Петра Холодного щиро цінували й поважали всі, хто його знав.

Важка праця, побутові негаразди, психологічне навантаження, життєві випробування підірвали здоров'я П.Холодного. Людина виняткової інтелігентності, шляхетності, володіючи рідкісним талантом, він жив скромно, був самотнім і дуже тужив за своєю сім'єю. Нерідко за останні кошти купляв фарби для малювання. Але найбільш болісно Петро Іванович переносив розрив із родиною. В м. Києві у 1919 р. у зв'язку з другим наступом більшовиків він залишив дружину Марію, сина Ігоря, трьох доньок – Марію, Галину, Тетяну. Лише старший син Петро вирушив разом із ним, мігрував по Україні, а в листопаді 1920 р. з м. Кам'янця-Подільського виїхав за кордон, звідки, як і батько, вже ніколи й не повернувся... Одинадцятирічна розлука з рідними стала найбільшою трагедією для П.І.Холодного. Відомо, що в 1920-х роках він відмовився від офіційного запрошення повернутися в радянську Україну, заявивши, що це відбудеться лише разом із урядом і армією УНР.

Петро Іванович Холодний передчасно завершив земний шлях 7 червня 1930 р. у м. Варшава в помешканні сина Петра та невістки Наталії Лівницької-Холодної після хвороби нирок, якою хворів вже на момент розпису каплиці Львівської духовної семінарії.

На сторінках "Тризуба" (м. Париж) 1930 р. вдалося віднайти розлогий пам'ятний спомин І.Липовицького з описом процесії похорону: "Поховано його (П.І.Холодного. – Ю.Т.) урочисто з належною ... пошаною. Вирази безграничної і щирої вдячності за ... горіння і самопожертву для української визвольної ідеї – на ... могилу разом із смутком зложили всі, хто знав його. ті, що прийшли в цей день сказати ... своє останнє "прощай" і своє останнє "спасибі" і ті, кого великі простори і чужі границі віддаляли від місця цієї сумної урочистості".

Перед погребінням, у Вольській церкві пройшла служба Божа, яку відправляв о.Коваленко з дияконом і священниками Малюжинським, Соболевським, Малюхою та Симоновичем. Співав хор українських теологів. Посередині храму розташовувалася труна, оповита національним прапором, вкрита великою кількістю квітів, вінків та жовто-блакитних стрічок. По закінченню служби Божої о.Малюжинський у прощальній промові сказав, що "...одержані від Бога таланти [покійний] сторицею віддав своєму народові, що був він великим патріотом, ...як свічка, горів ціле життя і в цьому горінню, в цій праці безкрай для батьківщини, повільно згорали його душа, серце, мозок". В останню путь небіжчика прийшла провести українська емігрантська громада: Андрій Лівицький, заступник голови Директорії – головний отаман (батько Наталі, дружини П. Холодного-молодшого), члени уряду, представники генералітету, різноманітних українських організацій.

Честь винести труну випала А. Лівицькому та найближчим друзям П.Холодного. Впродовж цвинтарної алеї, прикритої зеленою гушавиною старих дерев, розтягнувся довгий ланцюг вінків: від родини Лівицьких-Холодних ("Незабутньому другові, батькові, дідові"), уряду УНР ("Незламному борцеві, міністрові освіти"), товаришів ("Бездоганному від друзів – останній братерський привіт"), вояків УНР ("Великому приятелеві"), Українського Центрального комітету ("Незабутньому провідникові українського народу"), Українського об'єднання в Чехо-Словацькій республіці, української еміграції з Наддніпрянщини у м. Львові ("Великому

українцеві"), української станиці в м. Каліші ("Міністрові освіти УНР"), Союзу українок у Польщі ("Лицареві правди"), корпорації "Запоріжжя" у м. Варшаві ("Великому педагогові"), спілки інженерів та техніків українців-емігрантів у Польщі, закордонного бюро УРДРП ("Дорогому товаришеві"), товариств "Луги" ("Своєму приятелеві"), січових стрільців ("Українському патріоту"), митців м. Львова ("Дорогому Петрові Івановичеві"), празької групи УРДРП ("Незабутньому товаришеві"), мистецького гуртка "Спокій" ("Українському мистцеві"), родини Валентина і Лідії Садовських ("Дорогому товаришеві"), Костя Мацієвича ("Дорогому Петрові"), Миколи Ковальського ("Незабутньому другу і товаришу"), Василя Краснопільського ("Дорогому другу і вчителю"). Написи 21 траурної стрічки щиро та емоційно продемонстрували оцінку постаті Петра Івановича з боку державних, громадських, партійних організацій, пересічних українців.

Телеграми співчуття з нагоди передчасної сумної події надіслали голова Ради Міністрів УНР В.Прокопович, Український громадський комітет у Румунії, Українська господарча академія в м. Подєбради (ЧСР), бібліотека НТШ у м. Львові (та окремо керівництво НТШ), група січових стрільців, товариство письменників і журналістів м. Львова, управа відділу УЦК м. Білостока, українські громадські та національні організації м. Парижа (в т.ч. редакція журналу "Тризуб"), а також індивідуально Ю. Лебідь-Юрчик, Осінчук, Корчинський, родини Ковжунів, Музиків та ін.

Зі словами останнього прощання з Петром Холодним виступили заступник Голови РНМ УНР проф. О. Лотоцький, військовий міністр УНР генерал В.Сальський, голова УЦК М. Ковальський, представник учительства В. Краснопільський, художник Ю. Магалеvський, педагог-літературознавець П. Зайцев, а також представники Спілки українських інвалідів (генерал Загородський), гуртка "Спокій" (художник П. Мегик), емігрантів м. Львова (полковник Р. Кузьминський).

Свій спомин І. Липовецький завершив такими словами: "Починало темніти, коли під співи "Заповіту" і "Чуєш, брате мій" замурували його

домовину. Очі безвладно дивилися на свіжу землю, на гору квітів і вінків, а в повітрі лунали слова "Заповіту" – "Не забудьте спом'янути". І ніби у відповідь на ці слова казала думка: пом'янемо, пом'янемо там, бо тут нас мало, там нас буде більше. Пом'янемо, бо нескладний дух твій живе між нами і тут, на чужині, і там, на широких просторах України, живе в твоїй праці, яку так розкидав щиро ти на твоєму життєвому шляху". За твердженням Степана Сірополька Петра Холодного похоронили "на Вольському кладовищі у цинковій труні з уваги на можливість перенесення у майбутньому тіла небіжчика на рідну землю". Як писалося в некролозі американської "Свободи" (1 липня 1930 р.), він "вмер з побажанням, щоби його поховали у Львові", який полюбив так само, як свій далекий Київ".

Проходили роки... Гриміла Друга світова війна... Син Петро Холодний 1944 р. разом із родиною – дружиною Наталею і донькою Леонідою – залишили м. Варшаву та виїхали спочатку до Німеччини, згодом – до США. Дружина Марія, син Ігор, доньки Марія, Галина, Тетяна, що проживали в радянській Україні, ніколи не були на могилі чоловіка, батька. Дві гілки родового дерева П.І.Холодного – "заокеанська" та "радянська" – жодного разу не пересіклися між собою... Тим часом він спочивав вічним сном в оточенні проф. О. Лотоцького, Домініки Огієнко (дружини І. Огієнка), генералів М. Безручка, О. Бурківського, В. Змієвського, В. Сальського, О. Пороховщикова... Всіх їх після смерті об'єднала спільна доля: бути самотніми та вічно чекати своїх рідних на чужині...

По возз'єднанню Західної України в складі УРСР в 1952 р., як "зразки творів буржуазного націоналістичного мистецтва", в печах Львівського музею були спалені сотні мистецьких творів, серед них – роботи Петра Холодного (в т.ч. його відома темперова картина "Ой, у полі жито..."(1921 р.)). Довгі роки життя й творчість П.І.Холодного перебували під офіційним "табу" радянської ідеології. Заборонялося все, що по суті, пов'язувалося з його іменем. Не дивлячись на це, картини митця розійшлися по всьому світові. Сьогодні його роботи зберігаються в музеях м. Києва, Харкова,

Львова, Вінниці, а також у приватних колекціях Росії, Італії, Польщі, США, Канади та в інших місцях.

Після Другої світової війни, коли державна влада в Польщі та Україні борців за волю України визнавала злочинцями, позбавлені опіки українські могили на цвинтарі "Волі" руйнувалися, з пам'ятників часто зникали металеві пластини зі знаком тризуба та таблички з іменами. У 1980-х рр., завдяки зусиллям українців, які проживали у м. Варшаві (передусім – Миколи Савицького) та фінансовій допомозі діаспори з США і Канади, частину могил було реконструйовано. Сприяв цьому й настоятель Вольської православної парафії о.Анатолій Шидловський. Відновлення могил поживалося в 1990-х рр., коли крім Об'єднання українців у Польщі в справу включилося Посольство України в Польщі. В облаштуванні поховань допомогли польське Міністерство національної оборони та українська громадськість м. Варшави. Завдяки старанням посла України Дмитра Павличка каменярські фірми з Волині виконали для 36 і 93 кватер пам'ятники з чорного мармуру з написами "Борцям за волю України 1918-1920. *Zolnierzom Ukrainskiej Republiki Ludowejo broncom wolnosci Ukrainy i Polski 1918-1920*". Урочисте посвячення відновленої кватери 36 пройшло 1999 р. за присутності Президентів України і Польщі Л.Кучми та А.Квасневського. (Кватеру 93 урочисто посвячено у 2000 р. за участю прем'єр-міністра України В. Ющенка).

Ось уже понад 15 років справа дослідження життєвого і творчого шляху П.І.Холодного стала невід'ємною складовою мого наукового пошуку. За цей час виразно й чітко сформувався образ цієї видатної людини. Я багато дізнався про його духовний світогляд, намагався зрозуміти його життєві й творчі погляди, ідеали. У процесі пошуків бодай крихти інформації про П.І.Холодного, побував у багатьох місцях, де він жив і працював, де могли б залишитися бодай "скупі" дані. Пошук інформації здійснювався в музеях, архівах, бібліотеках. Із великими труднощами вдалося віднайти сліди його родини в Україні та Росії. Найбільше мене вразило відношення людей на

звернення про допомогу щодо будь-яких відомостей про Петра Івановича – всюди мав розуміння та підтримку. Так було скрізь: у Переяславі (місті народження), Києві, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Хмельницькому, Рівному, Львові, Коломиї, Зарваниці (містах, де проходила його діяльність), Харкові й Москві (містах проживання онуків та правнуків), а також у м. Варшаві (місті вічного спочинку).

Результати науково-дослідницького пошуку вилилися в десятки публікацій про П.І.Холодного в Україні, Росії, Польщі, США. Колективними зусиллями українських учених-істориків вдалося надрукувати книгу "В ім'я України. Петро Холодний (1876-1930 рр.)", провести на його честь Всеукраїнський круглий стіл у м. Кам'янці-Подільському, організувати мистецькі виставки оригіналів і високоякісних копій його творів (фото на тканині. – Ю.Т.) у мм. Хмельницькому, Кам'янці-Подільському, Львові. Зібраний масив архівних документів, матеріалів української та зарубіжної періодики, фото, епістолярної спадщини дає підстави об'єктивно стверджувати про величність постаті П.І. Холодного як Людини, Митця, Патріота України.

Перебуваючи в м. Москві в 2005 р. під час зустрічі з трьома онуками Петра Івановича (Ганною, Маєм, Володимиром) зобов'язався перед своєю совістю й пам'яттю Петра Івановича відвідати його могилу.

У ході пошукових заходів, здійснених за допомогою Оксани Дутковської, 4 травня 2006 р. вдалося віднайти перше місце знаходження могили П.І.Холодного (kw.36-6-28) до її перенесення на нову алею. Достеменно невідомий вигляд першого надгробного пам'ятника. Ймовірно - це був характерний для 1920-1930-х рр. камінний хрест (за зразком військового ордена УНР у вигляді хреста).

Поки що достеменно не встановлені деталі другого перепоховання П.І.Холодного на нове місце поруч із генералом Олександром Пороховщиковим і невідомими козаками армії УНР. Залишається незрозумілою доцільність спорудження ще одного символічного хреста

разом із надгробком обабіч головного пам'ятника на одній із алей цвинтаря Волі. (Ймовірно, автори реконструкції хотіли підкреслити значимість П. Холодного як міністра освіти? – Ю.Т.). Взагалі не усвідомлюється, як архітектори припустилися прикрої помилки в даті його народження, викарбуваної на так званій "символічній" могилі: "18.XI.1876" замість загальновідомої "18.XII.1876"?! (Виділено мною. – Ю.Т.). Усе це – моменти Долі, які не шкодували Петра Холодного як при житті, так і після смерті...

* * *

Напередодні поїздки до Польщі проректор Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г.Сковороди С.М. Рик передав мені капсулу землі з батьківщини Петра Івановича Холодного. У м. Варшаві на цвинтарі "Волі" 17 квітня по обіді ця часточка святої України з вдячністю Батьківщини лягла на могилу одного з її синів.

Можливо вже настав, нарешті, час його повернення в Україну?

Юрій Телячий,

кандидат історичних наук, професор кафедри менеджменту освіти, проректор з науково-педагогічної роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

P.S. З часу написання цього матеріалу пройшло майже два роки. У результаті пошуків вдалося вийти на контакт із правнуком П.І.Холодного, художником Андрієм Хариною. 16 січня 2014 р. мені знову випала нагода побувати в м.Варшаві, поклонитися праху Петра Холодного, помолитися Богу за його душу й запалити свічку Пам'яті у Вольській церкві.